

Σύγκριση

Τόμ. 18 (2007)

**André Breton - Ανδρέας Εμπειρικός:
αποκρυφισμός και ψυχανάλυση: δύο πόλοι
αντίθετοι στον κόσμο του υπερρεαλισμού**

Κωνσταντίνος Γ. Μακρής

doi: [10.12681/comparison.10315](https://doi.org/10.12681/comparison.10315)

Copyright © 2016, Κωνσταντίνος Γ. Μακρής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μακρής Κ. Γ. (2017). André Breton - Ανδρέας Εμπειρικός: αποκρυφισμός και ψυχανάλυση: δύο πόλοι αντίθετοι στον κόσμο του υπερρεαλισμού. *Σύγκριση*, 18, 72–83. <https://doi.org/10.12681/comparison.10315>

André Breton – Ανδρέας Εμπειρίκος.
Αποκρυφισμός και ψυχανάλυση.
Δύο πόλοι αντίθετοι στον κόσμο του υπερρεαλισμού¹

I. *André Breton και η «αποκρυφοποίηση» του υπερρεαλισμού*

Je pense qu'il y aurait tout intérêt à ce que nous pussions une
reconnaissance sérieuse du côté de ces sciences à divers égards aujourd'hui
complètement décriées que sont l'astrologie, entre toutes les anciennes,
la métapsychique (spécialement en ce qui concerne l'étude de la cryptesthésie)
parmi les modernes

André Breton²

Παρά τη διεθνή διάσταση του υπερρεαλισμού και την κοινή αφετηρία ορισμένων θεωρητικών δεδομένων της υπερρεαλιστικής επανάστασης που προϋποθέτει η εμφάνιση και η ανάπτυξη υπερρεαλιστικών κινημάτων στις διάφορες χώρες, τα θεμελιώδη στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη θεματική και τις δομές οργάνωσης του γαλλικού υπερρεαλισμού παρέμειναν γαλλικές ιδιαιτερότητες. Τα περισσότερα από τα στοιχεία αυτά ανταποκρίνονται σε προσωπικές επιλογές, ενδιαφέροντα και ευαισθησίες του ιδρυτή του υπερρεαλισμού André Breton.

Η σχέση του υπερρεαλισμού με τις απόκρυφες επιστήμες, που περιέργως η κριτική για δεκαετίες αγνόησε ή υποτίμησε, οφείλεται στην έλξη που ασκούσε στον Breton η μαγεία του μυστηριακού αυτού χώρου και στους ισχυρούς δεσμούς που τον συνέδεαν με φιλοσοφικά, λογοτεχνικά ή καλλιτεχνικά κινήματα, τα οποία, επηρεασμένα από ερμητιστικές αντιλήψεις, κινήθηκαν τους τελευταίους αιώνες συνήθως στο περιθώριο της επίσημης φιλοσοφικής και φιλολογικής αναγνώρισης. Αν έτυχαν της συλλογικής αποδοχής των υπερρεαλιστών οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι αντιπροσώπευσαν, για τον Breton και τους επαναστατημένους ποιητές του κινήματός του, μια από τις μορφές αντίδρασης εναντίον του ορθολογισμού, τον οποίο η υπερρεαλιστική επανάσταση όφειλε «εξ ορισμού» να αντιμετωπίσει.

Στο *Δεύτερο μανιφέστο του υπερρεαλισμού* υπάρχει μια φράση με κεφαλαία

—σύμφωνα με τη γαλλική κριτική «η πλέον σημαντική φράση επί του συνόλου των έργων του υπερρεαλισμού»³— που επισημοποιεί και ανακεφαλαιώνει αφενός τους ισχυρούς δεσμούς του André Breton με αυτόν το χώρο και αφετέρου την τάση προσανατολισμού του υπερρεαλισμού προς τον αποκρυφισμό, τάση που ο ιδρυτής του κινήματος ποτέ δεν έπαψε να ενθαρρύνει, να κατευθύνει ή και να επιβάλλει, όπως ο τόνος της συγκεκριμένης φράσης επιτρέπει να υποθέσουμε:

«ΖΗΤΩ ΤΗ ΒΑΘΙΑ, ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΚΡΥΦΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΜΟΥ».⁴

Έστω κι αν η διεθνής πανεπιστημιακή έρευνα διαθέτει σήμερα μια εξαιρετικά πλούσια βιβλιογραφία αφιερωμένη στο έργο του André Breton, που το φωτίζει από διαφορετικές γωνίες, οι αναφορές στην περιοχή του μυστικισμού και του εσωτερισμού είναι σπάνιες. Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί αν λάβουμε υπόψη μας τρεις κυρίως λόγους:

1. Πρόκειται περί περιοχής που δύσκολα εποπτεύεται ή ελέγχεται, «χώρα χωρίς σύνορα»,⁵ όπως γράφει η Suzanne Lamy, ερευνήτρια από το Québec στην οποία οφείλουμε μια από τις ελάχιστες σοβαρές μελέτες πάνω σε αυτό το θέμα.⁶
2. Η πανεπιστημιακή παράδοση διακρίνεται από μια μόνιμη τάση να περιθωριοποιεί το ενδιαφέρον γι'αυτού του τύπου τις έρευνες.
3. Τελικά, οι ίδιοι οι υπερρεαλιστές δεν επεδίωξαν να υπογραμμίσουν υπέρ του δέοντος αυτή την τάση / κλίση προς τον αποκρυφισμό. Ακόμα και ο Breton, εκτός από μερικές φράσεις «πυροτεχνήματα» και το ενδιαφέρον του για τα μέντιουμ, που έμοιαζε περισσότερο λογοτεχνικό παρά αποκρυφιστικό, δεν αφιέρωσε, πριν από την έκδοση της *Arcane 17* (*Αρκάνα 17*), άλλα θεωρητικά κείμενα που να επιβεβαιώνουν επισήμως τους οργανικούς δεσμούς του υπερρεαλισμού με τον εσωτερισμό ή την αλχημεία.

Πρακτικοί λόγοι άλλωστε επέβαλαν μια ανάλογη πολιτική: από τη στιγμή, για παράδειγμα, που ο υπερρεαλισμός ενδιαφερόταν επισήμως για άμεσες συνεργασίες και συμπορεύσεις με πολιτικά και κοινωνικά επαναστατικά κινήματα, κυρίως με το μαρξισμό, αλλά και με τη σημαντικότερη, την εποχή εκείνη, αιρετική του απόκλιση, τον τροτσισμό (κάποιες απόπειρες, λίγο ως πολύ αποτυχημένες, το βεβαιώνουν), δεν μπορούσε να επικαλείται αποκάλυπτα αποκρυφιστικούς δεσμούς.

Η ασυμβατότητα αυτή, όμως, κάποτε κινδύνεψε να επισημανθεί, διότι οι δεσμοί αυτοί δεν μπορούσαν να μην γίνουν αισθητοί από ορισμένα διορατικά πνεύματα της εποχής. Η περίπτωση του Λέον Τροτσκι ανήκει αναμφίβολα σε αυτή την κατηγορία. Για τον έλληνα ερευνητή η συγκεκριμένη αναφορά του Τροτσκι παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι περιέχεται σε μια επιστολή που είχε απευθύνει στον Νικόλα Κάλας, όπου τον ευχαριστεί για το αντίτυπο του βιβλίου του *Les Foyers d'incendie (Εστίες πυρκαγιάς)* [1938] που ο Κάλας του είχε προσφέρει. Αξίζει να υπενθυμίσουμε πως χάρις σε αυτό το έργο ο έλληνας θεωρητικός είχε τύχει της εύνοιας του André Breton και είχε αποσπάσει τα ιδιαίτερος επαινετικά του σχόλια.

Ο Τροτσκι επισημαίνει σ' αυτό το σημείωμα:

Το βιβλίο με ενδιαφέρει πολύ. Βεβαιώθηκα ότι καταδιώκετε το μυστικισμό, πράγμα που είναι διπλά παρηγορητικό. Διότι η εποχή μας είναι αντιδραστική και διότι είχα πάντοτε το φόβο μήπως ο υπερρεαλισμός έχει κάποια κλίση προς το μυστικισμό.⁷

Ο Τροτσκι αγγίζει με αυτή του την παρατήρηση ίσως το πλέον ευαίσθητο σημείο του υπερρεαλισμού. Δεν μπορούσε φυσικά να είχε γνώση του έργου του Breton *Arcane 17* (1944), διότι εκδόθηκε τέσσερα χρόνια μετά το θάνατό του (1940), αλλά είχε σίγουρα διαβάσει τις ακόλουθες γραμμές από το *Δεύτερο Μανιφέστο* του ιδρυτή του υπερρεαλισμού:

Ζητώ να δοθεί προσοχή στο γεγονός ότι οι υπερρεαλιστικές έρευνες παρουσιάζουν μια αξιοσημείωτη αναλογία σκοπού με τις αλχημιστικές έρευνες: Η φιλοσοφική λίθος δεν είναι τίποτε άλλο από αυτό που θα μπορούσε να χαρίσει στην ανθρώπινη φαντασία τη μεγαλοπρεπή ρεβάνς πάνω στο καθετί.⁸

Το ενδιαφέρον του Breton για την αλχημεία, και γενικότερα για τον αποκρυφισμό, ποτέ δεν θα πάψει να μεγαλώνει, με αποκορύφωμα την *Arcane 17*, όπου ανακεφαλαιώνονται οι σπουδαιότερες επιδράσεις αυτής της παράδοσης που είχε δεχτεί από τις ιερές γραφές του Ερμή του Τρισμέγιστου και την αναζωογόνησή τους στα σκοτεινά εργαστήρια των αλχημιστών του δυτικού Μεσαίωνα μέχρι τις επιβιώσεις τους στα διάφορα φιλοσοφικά ή λογοτεχνικά ρεύματα των μετέπειτα αιώνων και στα διάφορα φωτεινά πνεύματα που του έδειξαν το δρόμο: Eliphas Lévi, Fabre d'Olivet, Novalis, Nerval, Baudelaire... Από τον εικαστικό χώρο, ξεχωριστή μνεία θα άξιζε η περίπτωση του συμβολιστή ζωγράφου Gustave Moreau, του οποίου το έργο μαρτυρεί ουσιαστικούς δεσμούς με αυτή την παράδοση και ασκεί ακατανίκητη γοητεία στον ιδρυτή του υπερρεαλισμού.

II. *André Breton – Ανδρέας Εμπειρικός / Αποκρυφισμός vs ψυχανάλυση*

Voyez-vous, nous devons en faire un dogme, un bastion inébranlable [...] contre le flot de vase noire [...] de l'occultisme!

Sigmund Freud⁹

Η θεμελιώδους σημασίας αντίθεση ανάμεσα στον André Breton και τον Ανδρέα Εμπειρικό, στην οποία οφείλεται μια αλυσίδα δευτερογενών αποκλίσεων, ανάγεται στην εκ φύσεως αντίθεση ανάμεσα στον αποκρυφισμό και την ψυχανάλυση.

Όλο το λογοτεχνικό έργο του Εμπειρικού είναι αδιάρρηκτα δεμένο με την επιστήμη του ασυνειδήτου, ιδιαίτερα με την κλασική, φροϋδική προοπτική της ψυχαναλυτικής πρακτικής. Η φράση που ο ίδιος είχε διατυπώσει στη γνωστή συνέντευξη του 1936 στο δημοσιογράφο της *Καθημερινής* Κωστή Μπαστιά, ότι δηλαδή θεωρεί τον υπερρεαλισμό ως «την εφαρμογή της ψυχανάλυσης στην τέχνη»¹⁰ – θέση που ο André Breton θα δυσκολευόταν πολύ να βεβαιώσει –, προσδιορίζει το χαρακτηριστικό στίγμα στο σύνολο του έργου του. Η μύηση του Ανδρέα Εμπειρικού στο φροϋδισμό, που άλλωστε προηγείται εκείνης στον υπερρεαλισμό, δημιουργεί στην ουσία τις βασικές προϋποθέσεις ιδιαιτεροποίησής του υπερρεαλισμού στο έργο του.

Αν η υιοθέτηση του φροϋδισμού υπήρξε «άνευ όρων» εκ μέρους του Εμπειρικού, η σχέση του Breton με την ψυχανάλυση είναι λιγότερο σαφής και περισσότερο εκλεκτική, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις αποδεικνύεται και προβληματική.¹¹ Ο αρχικός ενθουσιασμός του Breton για την ψυχανάλυση και τον ιδρυτή της γρήγορα μεταβλήθηκε σε κριτική αμφισβήτησης.¹² Παρά τις οφειλές του υπερρεαλισμού στην ψυχανάλυση, που υπογραμμίζεται με έμφαση σχεδόν σε όλες τις εκλαϊκευμένες (και όχι μόνο) μελέτες για τον υπερρεαλισμό, δεν πρέπει να υποτιμάται η σημασία των θεμελιώδους δομικής σημασίας διαφοροποιήσεων μεταξύ υπερρεαλισμού και ψυχανάλυσης. Η θεματική του ονείρου, για παράδειγμα, αποτελεί πόλο διαφοροποίησης. Πώς θα μπορούσε άλλωστε ο Breton, που ενδιαφερόταν τόσο για τον αποκρυφισμό και την παραψυχολογία, να δεχτεί και να υιοθετήσει την παντελή άρνηση του Freud σε ό,τι αφορά την προφητική δύναμη του ονείρου;

Η αντίθεση ανάμεσα στον αποκρυφισμό και την ψυχανάλυση, όσο και να θεωρείται δεδομένη, γίνεται αδιαμφισβήτητη χάρις σε μια αναπάντεχη μαρτυρία του ίδιου του πατέρα της ψυχανάλυσης. Πρόκειται για μια συζήτηση που είχε ο Freud με τον Jung, περιγραφή της οποίας βρίσκουμε στο αυτοβιογραφικό έργο *Η ζωή μου (Ma vie)*, που συνέταξε ο Jung κάποιες δεκαετίες αργότερα:

Θυμάμαι ακόμη πολύ ζωηρά τον Freud που μου έλεγε:

«Αγαπητέ μου Jung, υποσχεθείτε μου ότι ποτέ δεν θα εγκαταλείψετε τη θεωρία της σεξουαλικότητας. Πρόκειται για ό,τι πιο ουσιαστικό υπάρχει! Καταλαβαίνετε, οφείλουμε να κάνουμε ένα δόγμα, έναν ακλόνητο προμαχώνα».

Μου έλεγε αυτά τα λόγια γεμάτος πάθος και με έναν πατρικό τόνο σαν να μου έλεγε: «Υποσχέσου μου ένα πράγμα, ακριβέ μου γιε: ότι θα πηγαίνεις κάθε Κυριακή στην εκκλησία!»

Με κάποια έκπληξη τον ερώτησα: «Ένας προμαχώνας; μα ενάντια σε τί;».

Μου απάντησε: «Ενάντια στη μαύρη παλίρροια του...»

Σ' αυτό το σημείο εδίστασε για λίγο και πρόσθεσε: «...του αποκρυφισμού!». ¹³

Η ανησυχία που προκαλεί στον Freud η ενδεχόμενη μαύρη πλημμύρα του αποκρυφισμού μπορεί να εξηγηθεί αν λάβουμε υπόψη μας δύο παραμέτρους:

1. Την εκ φύσεως αντίθεση μεταξύ ψυχανάλυσης και απόκρυφων επιστημών.
2. Τη μεγάλη διάδοση που γνωρίζει στα τέλη του 19ου αιώνα το ενδιαφέρον για τον αποκρυφισμό, όπως αυτό εκδηλώνεται στην πορεία ανάπτυξης διαφόρων λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών κινημάτων αυτής της περιόδου.

Το έργο της ψυχανάλυσης (παρά την ανακάλυψη του ασυνειδήτου και γενικότερα των επαναστατικών εξερευνήσεων του ανθρώπινου ψυχικού χώρου που επιτελεί) θεμελιώνεται από τη φύση του σε μια βάση ορθολογιστική, κάποτε μάλιστα και θετικιστική, αντιτίθεται δηλαδή κατά κανόνα στην όποια μορφή επίδρασης μεταφυσικών δυνάμεων και παραψυχολογικών επιδράσεων. Η ενόρμηση, η επιθυμία και το βίωμα, διαδραματίζοντας πρωταρχικό ρόλο στην αναλυτική διεργασία της επιβάλλουν μια αιτιοκρατική δομή και λειτουργία· μια δομή της οποίας οι άξονες οφείλουν να είναι εξηγήσιμοι και οι παράμετροι να εγγυώνται μια στοιχειώδη τουλάχιστον αλληλουχία μεταξύ των νοητών, ή υποθετικών, αλυσίδων της ανασυγκρότησης των συνειρμών της φαντασίωσης ή του βιώματος.

Στον αποκρυφισμό δεν έχουν καμία θέση αντίστοιχοι μηχανισμοί. Από τη στιγμή που ο μνημένος ποιητής, ή ο εμπνευσμένος μύστης, «αποκαταστήσει σύνδεση» με τα πηγάζοντα από τις μυστικές πηγές υπόγεια ρεύματα των παράλληλων γνώσεων και των απόκρυφων αληθειών, βρίσκεται ήδη στην αντίπερα όχθη: σε εκείνη όπου η παλίρροια του μυστηρίου και της μαγείας πλημμυρίζει κάθε έδαφος που θα μπορούσε να προσφερθεί στην καλλιέργεια της γόνιμης αμφιβολίας και στη θεμελίωση της αναγκαίας αιτιολόγησης. Σε όρους του André Breton, αυτή η μύηση μεταφράζεται, μεταξύ άλλων, στην απόλυτη αποδοχή της μαγικής δύναμης και της φαταλιστικής διάστασης του αντικειμενικού τυχαίου (*Hasard Objectif*).

Ο ίδιος ο έρωτας εκδηλώνεται προσαρμοσμένος στους προκαθορισμένους όρους αυτής της μαγείας: η επανασύσταση του αρχέγονου και τέλειου όντος, του Ανδρόγυνου –που ο André Breton ανακαλύπτει στη μεσαιωνική μερική αναβίωση της αριστοφανικής ερμηνείας του έρωτα, που βρίσκουμε στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα, και που αναδεικνύεται ως το μοναδικό μυθικό αρχέτυπο της ενσάρκωμένης τελειότητας της ερωτικής συνάντησης στο έργο του– είναι αποτέλεσμα της μαγείας του αντικειμενικού τυχαίου.¹⁴

Στο έργο του Ανδρέα Εμπειρικού μόνον ο πόθος, ο ίμερος, η ενόρμηση, είναι που συνθέτει το μαγνητικό πεδίο της ερωτικής συνάντησης, που δημιουργεί –χωρίς καμία φαταλιστική προδιάθεση ή μυστικιστική προεργασία– την επανένωση του Ανδρόγυνου. Ο μύθος άλλωστε, έστω κι αν αυτό δεν διευκρινίζεται από τον Εμπειρικό, συνδέεται στο έργο του απευθείας με το πλατωνικό πρωτότυπο και αναβιώνει στην ολότητά του: επιτελείται δηλαδή ερωτική επανασύσταση των τριών διπλών όντων και όχι μόνον του Ανδρόγυνου. Οι ερωτικές συναντήσεις στο έργο του Ανδρέα Εμπειρικού δεν οριοθετούνται ή κατευθύνονται από αποκρυφιστικούς μηχανισμούς ούτε προφητεύονται μέσω ανεξήγητων δυνάμεων, όπως συχνά συμβαίνει στο έργο του André Breton. Πολλές σελίδες, για παράδειγμα, του κεφαλαιώδους –για τον υπερρεαλισμό– σημασίας έργου του *L'Amour fou* (*Ο τρελός Έρωτας*) αφιερώνονται στη μαντική πρόβλεψη της συνάντησης του ποιητή με τη δεύτερη σύζυγό του Jacqueline Lamba (29-5-1934: «La nuit du Tournesol»), στο ποίημα «Tournesol» («Ηλιοτρόπιο»), που ο Breton είχε γράψει ένδεκα χρόνια πριν.¹⁵

Ο Sigmund Freud είναι ενήμερος, αν όχι συγκεκριμένα για την κλίση του André Breton προς τον αποκρυφισμό –αν και αυτό δεν αποκλείεται, δεδομένων των σαφών ενδείξεων που υπάρχουν στο πρώτο *Μανιφέστο του υπερρεαλισμού*–, για τους ισχυρούς δεσμούς, που είχε σίγουρα διαπιστώσει, ορισμένων λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών ρευμάτων της εποχής του με τις απόκρυφες επιστήμες· ρεύματα που επηρέασαν και προσανατόλισαν την ευαισθησία του Breton σε αυτόν το χώρο. Αναφέρομαι στα διάφορα νεομυστικιστικά ρεύματα που εμφανίζονται τον 19ο αιώνα αλλά και παλαιότερα και επιφέρουν «υπόγειες» αναβιώσεις ερμητιστικών τάσεων και αντιλήψεων με άμεσες επιδράσεις στο νεορομαντισμό, στο συμβολισμό και σε συγγραφείς με έντονη επιρρέπεια στις διάφορες μορφές παραψυχολογίας και αναβίωσης μυθικών προτύπων ορφικής, αιγυπτιακής και αλχημιστικής προέλευσης – με άλλα λόγια, σε ό,τι έχει θρέψει τη φαντασία του André Breton.

Ο Freud, έστω κι αν προτιμούσε να παρουσιάζεται στους υπερρεαλιστές, από μετριοφροσύνη και διπλωματία, απόμακρος από την τέχνη, αδυνατώντας να κατανοήσει τον υπερρεαλισμό, στην ουσία δεν ήταν διόλου απόμακρος· παρακολουθούσε τα λογοτεχνικά και εικαστικά ρεύματα της εποχής του και είχε αισθανθεί τις αποκρυφιστικές δοξασίες από τις οποίες εμπνέονταν ορισμένα από αυτά. Γι' αυτό πίστευε πως η αναγκαιότητα κατασκευής ενός προμαχώνα, εκείνου της ψυχανάλυσης και ιδιαίτερα της θεωρίας της σεξουαλικότητας, αποτελούσε επιτακτικό καθήκον.

III. *Η αυτοαναλυτική γραφή του Μεγάλου Ανατολικού*

...Η εργώδης αυτή σύνθεση, προφανώς γραμμένη και για λόγους ψυχοθεραπείας επί μία εικοσιπενταετία...

Γιώργος Σαββίδης¹⁶

Η ψυχανalyτική ιδιότητα του Ανδρέα Εμπειρικού, στην οποία θεμελιώνεται και από την οποία αρδεύει όλη του η φιλοσοφία για τον έρωτα και τη σεξουαλικότητα, αποτελεί αυτομάτως –και χωρίς κάποια ιδιαίτερα συνειδητή προσπάθεια εκ μέρους του– τον προμαχώνα που επεδίωκε ο Freud ενάντια στον αποκρυφισμό. Ο Εμπειρικός πράττει δηλαδή σαν να είχαν απευθυνθεί σε αυτόν οι φροϋδικές νουθεσίες και όχι στον Jung. Ακολουθώντας κατά γράμμα τη φροϋδική εντολή, όχι μόνο δεν εγκατέλειψε ποτέ τη θεωρία της σεξουαλικότητας, όχι μόνο πίστεψε ότι είναι ό,τι πιο ουσιαστικό υπάρχει, αλλά καταπάστηκε δεκαετίες ολόκληρες με τη συγγραφή ενός έργου, του *Μεγάλου Ανατολικού*, που καθιστά αυτή τη θεωρία γενεσιουργό κώδικα λογοτεχνικής γραφής.

Ο προμαχώνας που ζητούσε ο πατέρας της ψυχανάλυσης είχε οριστικά κατασκευαστεί. Ο Ανδρέας Εμπειρικός, όμως, στη διαλεκτική σχέση υπερρεαλισμού και ψυχανάλυσης υπερβαίνει με αυτό το μυθιστόρημα τα όρια και προς τις δύο κατευθύνσεις. Το υπερρεαλιστικό κείμενο κατευθύνεται από την ψυχανάλυση, σε σημείο που να ξεπερνά κάθε εφικτή σχέση της γενικά αναγνωρισμένης συμβολής της «φροϋδικής μυθολογίας» στην υπερρεαλιστική πρακτική· παράλληλα, η ψυχανalyτική διάσταση της μυθιστορηματικής του γραφής γνωρίζει τις επαναστατικές υπερβάσεις των υπερρεαλιστικών προδιαγραφών.

Αυτό δεν διαπιστώνεται μόνο από το γεγονός ότι η θέση του Ανδρέα Εμπειρικού σε ό,τι αφορά την απελευθέρωση και τη νομιμοποίηση των σεξουαλικών διαστροφών υπερβαίνει κατά πολύ τις φροϋδικές θέσεις. Μην ξεχνάμε άλλωστε

πως ο Freud θέτει ως στόχο του έργου του την έρευνα και την κατανόηση των εκδηλώσεων της σεξουαλικότητας και όχι την πρόβλεψη ή την επίτευξη της όποιας απελευθέρωσής της. Ο πατέρας της ψυχανάλυσης περιορίζεται στο να διαπιστώνει και να θεραπεύει. Σε καμία περίπτωση δεν πρυτανεύει την οποιαδήποτε επανάσταση στον τομέα των ηθών.

Η σημαντικότερη υπέρβαση της φροϋδικής γραμμής που πραγματοποιεί ο Ανδρέας Εμπειρικός με τη συγγραφή του *Μεγάλου Ανατολικού* είναι ότι θέτει σε λειτουργία –οδηγημένος ως ένα βαθμό από τις αρχές της υπερρεαλιστικής τολμής, ή ακόμα και της ντανταϊστικής προκλητικότητας– μια ιδιότυπη, αλλά πλήρη πρακτική αυτοανάλυσης και αυτοθεραπείας.¹⁷

Η μακρόχρονη προετοιμασία του *Μεγάλου Ανατολικού* αντιπροσωπεύει την επαναλαμβανόμενη, προφανώς ασυνείδητη, αλλά αδιάλειπτη απόπειρα αυτοανάλυσης του ποιητή μέσα από την υποκατάστατη σκηνοθεσία μιας μυθιστορηματικής ατμόσφαιρας, αναμφοβήτων λογοτεχνικών αρετών, και της ανάδειξης μιας πολλαπλότητας προσωπείων του που δανείζει στους ήρωές του. Αν ο μυθιστορηματικός χρόνος του έργου περιορίζεται στη δεκαήμερη πλεύση του υπερωκεανίου, ο χρόνος «εσωτερικής πλεύσης» της αυτοαναλυτικής διεργασίας του συγγραφέα συγκεκριμενοποιείται και «χαρτογραφείται» στην εικοσιπεντάχρονη συγγραφική περιπέτεια του *Μεγάλου Ανατολικού*, ενδεχομένως μάλιστα την υπερβαίνει.

Μέσα από το πρίσμα που δημιουργεί η υπόθεση της αυτοανάλυσης μπορούμε να ερμηνεύσουμε πολλά από τα βασικά χαρακτηριστικά του έργου που η κριτική βιάστηκε να καταλογίσει στις αδυναμίες του. Οι περισσότερες από αυτές τις αδυναμίες, όπως οι εξαντλητικές επαναλήψεις, η εμμονή στις λεπτομέρειες των ίδιων σκηνών σε διαφορετικές παραλλαγές, η χρήση ενός απροκάλυπτου, απαλλαγμένου από τις συνήθεις συμβάσεις λεξιλογίου, όλα αυτά τα χαρακτηριστικά που κανείς δεν μπορεί να αγνοήσει, αν μπορούν να θεωρηθούν –μέσω παραδοσιακών κριτηρίων και αντιλήψεων για το λογοτεχνικό κείμενο– ως αδυναμίες, αποτελούν πρωταρχικής σπουδαιότητας στοιχεία στη σύνταξη ενός ημερολογίου αυτοανάλυσης.

Ως φυσική αντίδραση στη διατύπωση μιας τέτοιας ερμηνευτικής πρότασης προβάλλει η εύλογη απορία: αν υπάρχει μια τακτική αυτοανάλυσης, αυτή προϋποθέτει μια πρόθεση ή ανάγκη αυτοθεραπείας. Το ίδιο το έργο, και μόνο το έργο, μας οδηγεί στην υπόθεση της απωθημένης παιδοφιλίας· απώθηση που επιβάλλεται σε ολόκληρη την παραγωγή του Ανδρέα Εμπειρικού. Εκδηλώνεται υπαινικτικά στα έργα που προηγούνται εκδοτικά του *Μεγάλου Ανατολικού* (με μόνη, ίσως, εξαίρεση το κείμενο της *Οκτάνας* «Πολλές φορές την νύχτα»), και απροκά-

λυπτα στο μυθιστόρημα-ποταμό· απόθηση που επιβάλλεται και συχνά μετουσιώνεται σε εφελτήριο λογοτεχνικής έμπνευσης και φιλοσοφικού στοχασμού.

Ο (αυτο-)αναλυτικός χαρακτήρας της μυθιστορηματικής γραφής του Ανδρέα Εμπειρικού επιβεβαιώνεται έμμεσα από τον ίδιο το συγγραφέα: «και η επανάληψις έχει την σημασία της»¹⁸ θα γράψει. Το «αληθές του λόγου» είναι προφανές, δεδομένου του «δομικού» χαρακτήρα της επανάληψης στην πορεία της αναλυτικής διεργασίας. Η ψυχαναλυτική πρακτική στις επαναλήψεις στηρίζεται. Από τη μία συνάντηση με τον αναλυτή στην άλλη, ο αναλυόμενος οφείλει να επαναλάβει ξανά και ξανά, αν το επιθυμεί, την περιγραφή του βιώματος ή της φαντασίωσης όχι μόνο για να συνδέει τα προηγούμενα με τα επόμενα, αλλά για να μπορέσει να επιτευχθεί η «πρέπουσα» και σε βάθος υποκατάσταση της απραγματοποίησης και απωθημένης επιθυμίας από τη φαντασιακά βιωμένη εμπειρία.

Αυτή η υποκατάσταση στοχεύει σε πρώτο επίπεδο στη συνειδητοποίηση των πραγματικών διαστάσεων της απόθησης και σε δεύτερο στην εκκίνηση των αναγκαίων μηχανισμών «απομυθοποίησης» και ερωτικής «αποφαντασιοποίησης» της («Démystification et dé-fantasmatisation du désir refoulé»). Η λειτουργία αυτή έχει ενδεχομένως τη δυνατότητα να κινητοποιεί στο «υπό ανάλυση» υποκείμενο απελευθερωτικούς μηχανισμούς από τη δυναστευτική επήρεια του απαγορευμένου, και κατά συνέπεια απωθημένου ερωτικού αντικειμένου. Πρόκειται δηλαδή για λειτουργία που βασίζεται στην επανάληψη αυτής της παλινδρομικής κίνησης, της οποίας ο θεραπευτικός χαρακτήρας είναι, αν όχι προφανής, δύσκολο να αγνοηθεί.¹⁹

Το σκοπό «απομυθοποίησης» της απόθησης εξυπηρετούν εξάλλου και οι επαναλαμβανόμενες αναπαραστάσεις ικανοποίησης της επιθυμίας, που επικρατούν σε όλα τα κεφάλαια της οκτάτομης ερωτικής εγκυκλοπαίδειας του Εμπειρικού. Συγχρόνως, όμως, αυτή η ακατάπαυστη αναλυτική διαδικασία επιβάλλει δυναμικά και διεξοδικά στο έργο τον απόλυτο θρίαμβο της θεωρίας της σεξουαλικότητας, και συγχρόνως την αναμφίβολη κατασκευή του αδιάβλητου προμαχώνα που διακαώς επιθυμούσε ο Freud²⁰ εναντίον οποιασδήποτε αποκρυφιστικής ή μυστικιστικής απειλής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Η παρούσα μελέτη αποτελεί το κείμενο της ανακοίνωσής μου στο Διεθνές Συνέδριο που οργανώθηκε στην Άνδρο στα πλαίσια των εορταστικών εκδηλώσεων για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Ανδρέα Εμπειρίκου. Οργανωτές: Υπουργείο Πολιτισμού και Εθνικό Κέντρο Βιβλίου. Άνδρος, 28-30 Ιουνίου 2001.

2 André Breton, *Second manifeste du surréalisme*, στο *Oeuvres complètes*, Bibliothèque de la Pléiade, τόμ. I, édition établie par Marguerite Bonnet, avec la collaboration de Philippe Bernier, Etienne-Alain Hubert et José Pierre, Paris, Editions Gallimard, 1988, σ. 821.

3 «...la phrase la plus importante de toute la production surréaliste». Jean-Paul Clébert, *Dictionnaire du Surréalisme*, Παρίσι, Editions du Seuil, 1996, σ. 419.

4 «JE DEMANDE L'OCCULTATION PROFONDE, VERITABLE DU SURREALISME». Breton, *Second manifeste du surréalisme*, σ. 821.

5 «Pays sans frontières». Suzanne Lamy, *André Breton – Hermétisme et poésie dans Arcane 17*, Montréal, Éditions Les Presses de l'Université de Montréal, 1977, σ. 23.

6 Το γνωστό άρθρο του Jean Starobinski, «Freud, Bréton, Myers», (στο *L'Arc, Freud*, 1990, σσ. 87-96), αποτελεί επίσης μια από τις σπάνιες σοβαρές μελέτες σε αυτό τον ερευνητικό χώρο.

7 «Le livre m'intéresse beaucoup. J'ai constaté que vous faites la chasse au mysticisme ce qui est doublement consolant: parce que notre époque est réactionnaire et parce que j'ai toujours eu l'appréhension que le surréalisme n'ait quelque inclination vers la mystique», *To Βήμα*, 9 Αυγούστου 1998. Τα στοιχεία της επιστολής: «The Houghton

Library», Trotskij collection, BMS Russ 13. 1 (7470).

8 «Je demande qu'on veuille bien observer que les recherches surréalistes présentent avec les recherches alchimiques une remarquable analogie de but: la pierre philosophale n'est rien d'autre que ce qui devait permettre à l'imagination de l'homme de prendre sur toutes choses une revanche élatante...». Breton, *Second manifeste du surréalisme*, σ. 819.

9 Sigmund Freud, από απόσπασμα συζήτησης με τον C. G. Jung. Βλ. Carl Gustav Jung, *Η ζωή μου* ("Ma vie", Souvenirs, rêves et pensées, recueillis et publiés par Aniéla Jaffé, traduit de l'allemand par Dr Roland Cahen et Yves Le Lay avec la collaboration de Salomé Burckhardt, Παρίσι, Éditions Gallimard, 1973, σ. 177).

10 Βλ. *Η Καθημερινή*, 30 Μαρτίου 1936. Το κείμενο αυτής της συνέντευξης έχει αναδημοσιευτεί στο βιβλίο του Ι. Βούρτση *Βιβλιογραφία του Ανδρέα Εμπειρίκου* (1935-1984), Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, 1984, σ. 129.

11 Βλ. Constantin Makris, «La aplicación a la doctrina freudiana, polo de divergencia entre el surrealismo francés y el surrealismo griego. André Breton – Andreas Embiricos y el psicoanálisis», στο *Φιλόπατρις, Αφιέρωμα στον Αλέξη-Eudald Solá*, Centro de estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, Granada, 2004.

12 Η εκ μέρους του Freud αντιμετώπιση δυσπιστίας σε ό,τι αφορά τους υπερρεαλιστές και τις θορυβώδεις εκδηλώσεις της επανάστασής τους, ανεξαρτήτως κάποιων συμπαθειών σε προσωπικό επίπεδο, παρέμεινε πάγια ως το τέλος της ζωής του.

13 «J'ai encore un vif souvenir de Freud

me disant: “Mon cher Jung, promettez-moi de ne jamais abandonner la théorie sexuelle. C’est le plus essentiel! Voyez-vous, nous devons en faire un dogme, un bastion inébranlable”. Il me disait cela plein de passion et sur le ton d’un père disant: “Promets-moi une chose, mon cher fils: va tous les dimanches à l’église!”. Quelque peu étonné, je lui demandai: “Un bastion – contre quoi?”. Il me répondit: “Contre le flot de vase noire de...” Ici il hésita un moment pour ajouter; “... de l’occultisme!”. Jung, *Η ζωή μου*, σ. 177.

14 Βλ. Constantin Makris, «Surréalisme et renaissance des Mythes. La reconstitution de l’Androgyne primordial par André Breton», στο *Hommage collectif au professeur Henri Béhar*, Paris, 2006.

15 André Breton, «Tournesol» («Ηλιοτρόπιος») (1923), στο *Clair de Terre*, στο *Oeuvres complètes*, ό.π., σσ. 187-188.

16 Γιώργος Σαββίδης, «Η αυτοϋπονόμηση της πορνογραφίας», *Τα Νέα*, 14 Ιανουαρίου 1991, σ. 28.

17 Η θέση αυτή μελετάται διεξοδικά στο 3ο μέρος (3ος τόμος) της διδακτορικής μου διατριβής, και ιδιαίτερα στο κεφάλαιο που αφιερώνεται στη μελέτη της «Παιδοφιλίας» στο έργο του Ανδρέα Εμπεϊρικού. Βλ.

Constantin Makris, *La figure féminine dans l’imaginaire d’André Breton et d’Andréas Embiricos. Recherche comparative entre le surréalisme français et le surréalisme grec. L’éternel féminin, source de mythologie surréaliste, de l’amour fou, de sa révolution et de la sexualité redécouverte*, Thèse de Doctorat d’Etat ès Lettres, Littérature comparée, Université de Paris IV–Sorbonne, U.F.R. Littérature française, Παρίσι, 2000, σσ. 924-1167.

18 Ανδρέας Εμπεϊρικός, *Ο Μέγας Ανατολικός*, Β’ μέρος, Γ’ τόμος, 28ο κεφάλαιο, Αθήνα, Εκδόσεις Άγρα, 1991, σ. 116.

19 Βλ. Constantin Makris, «Roman surréaliste et écriture “auto-analytique”», *Le Great Eastern* d’Andréas Embiricos et ses méandres “auto-thérapeutiques”, στο *Mélusine*, Cahiers du Centre de Recherches sur le Surréalisme, Éditions L’Age d’Homme, Παρίσι, 2006, σσ. 257-274.

20 Παρά το όψιμο ενδιαφέρον του, λίγα χρόνια πριν από το θάνατό του, για τις απόκρυφες επιστήμες. Ευχαριστώ τον καθηγητή κύριο Πέτρο Χαρτοκόλλη για την εύστοχη επισήμανση και για τα θετικά και ενθαρρυντικά του σχόλια.

S O M M A I R E

CONSTANTIN MAKRIS: André Breton – Andréas Embiricos. Occultisme et psychanalyse. Deux pôles opposés dans l'univers du surréalisme.

L'objectif de cette étude est d'éclairer l'opposition entre Occultisme et Psychanalyse dans l'univers du surréalisme. Opposition fondamentale quoique non encore mise à l'épicentre des recherches dans ce domaine. La prédilection d'André Breton pour l'occultisme est bien confirmée par plusieurs références dans son oeuvre, depuis le *Manifeste* jusqu'à *Arcane 17*, texte qui constitue l'exemple par excellence de cet intérêt que Breton n'a jamais dissimulé. Par ailleurs l'intérêt de Breton pour la psychanalyse et l'adaptation de cette dernière aux modèles structuraux de sa philosophie surréaliste oscillent souvent entre un équilibre tant fragile qu'éphémère, et la création d'une de ces contradictions de taille qui marquent l'aspect personnel et la particularité de la pensée du fondateur du surréalisme.

Andréas Embiricos, psychanalyste de formation et de profession, initiateur à la fois de la psychanalyse et du surréalisme en Grèce, a toujours considéré la conjonction idéalisée entre surréalisme et psychanalyse comme la cible principale de sa vie et de son oeuvre. Freud et Breton ont toujours été ses deux références constantes. Embiricos a toujours voulu ignorer la dimension ésotérique de la pensée de Breton.

Les résultats d'une recherche dans ce sens ne peuvent que confirmer l'incompatibilité entre occultisme et psychanalyse; et ainsi donner raison à Freud et à sa certitude relative à l'opposition inconditionnelle entre les principes psychanalytique et ésotérique. Cette incompatibilité se concrétise et s'impose indubitablement par la juxtaposition de deux oeuvres: *Le Great Eastern* d'Andréas Embiricos et *Arcane 17* d'André Breton. L'écriture romanesque d'Embiricos calquée non seulement sur l'influence freudienne mais aussi sur un processus, manifestement inconscient, d'auto-analyse et d'auto-thérapie de l'auteur, se situe aux antipodes de celle d'André Breton, qui paraît souvent conditionnée par des archétypes ésotériques et une symbolique occulte dont le pouvoir n'a jamais cessé de hanter son imaginaire.